

**DE PIAGET A KOHLBERG: UTILITAT I VIGÈNCIA
DE L'ÚS DE DILEMES MORALS
AMB L'ALUMNAT UNIVERSITARI**

DE PIAGET A KOHLBERG: UTILIDAD Y VIGENCIA
DEL USO DE DILEMAS MORALES
CON EL ALUMNADO UNIVERSITARIO

*FROM PIAGET TO KOHLBERG: USEFULNESS
AND VALIDITY OF THE USE OF MORAL DILEMMAS
WITH UNIVERSITY STUDENTS*

Cruz Pérez Pérez*, *Fran J. García-García***,
Belén Zayas Latorre***

DOI: 10.7203/anuari.psicologia.18.2.163

Resum

Ara que es compleixen els 90 anys del naixement de Lawrence Kohlberg, fóra de justícia recordar la importància de les seues aportacions sobre el desenvolupament cognitiu moral de les persones. Però, el progrés d'aquesta teoria no hauria estat possible sense els estudis previs de Jean Piaget sobre el procés de construcció de la moral autònoma en l'infant.

L'obra d'aquests dos autors ha tingut grans repercussions pedagògiques en el camí per a la construcció d'un pensament just i autònom. Una dels tècniques utilitzades per Kohlberg per fer progressar les persones en els estadis de desenvolupament moral per ell definits, és la dels dilemes morals. Entenem que aquesta tècnica continua sent vàlida en l'actualitat, i així ho hem comprovat amb alumnat universitari, però hem pogut constatar que els dilemes hipotètics utilitzats per Kohlberg han quedat obsolets per tal com ha canviat el sistema de valors del nostre alumnat i del context social en què vivim.

* Universitat de València. Correspondència: <cruz.perez@uv.es>.

** Universitat de València. Correspondència: <francisco.j.garcia@uv.es>.

*** Universitat de València. Correspondència: <belen.zayas@uv.es>.

Per això hem hagut de construir nous dilemes adaptats a la nostra realitat actual, els quals s'han experimentat amb alumnat universitari fins a garantir-ne la validesa i l'eficàcia per complir els objectius previstos. Aquests nous dilemes constitueixen un material idoni per treballar amb l'alumnat perquè aprenguen la tècnica i puguin avançar cap a nivells superiors de desenvolupament cognitiu moral.

Paraules clau: autonomia moral, judici moral, estadis de desenvolupament, alumnat universitari, dilemes morals.

Resumen

Al cumplirse los 90 años del nacimiento de Lawrence Kohlberg es de justicia recordar la importancia de sus aportaciones sobre el desarrollo cognitivo moral de las personas. Pero el progreso de esta teoría no habría sido posible sin los estudios previos de Jean Piaget sobre el proceso de construcción de la moral autónoma en el niño.

La obra de ambos autores ha tenido grandes repercusiones pedagógicas en el camino para la construcción de un pensamiento justo y autónomo. Una de las técnicas utilizadas por Kohlberg para que las personas progresasen en los estadios de desarrollo moral, por él definidos, es la de los dilemas morales. Entendemos que esta técnica continúa siendo válida en la actualidad, y así lo hemos comprobado con alumnado universitario, pero hemos podido constatar que los dilemas hipotéticos utilizados por Kohlberg han quedado obsoletos al cambiar el sistema de valores de nuestro alumnado y del contexto social en el que vivimos.

Por ello hemos tenido que construir nuevos dilemas adaptados a nuestra realidad actual, los cuales han sido experimentados con alumnado universitario hasta garantizar su validez y eficacia para cumplir los objetivos previstos. Estos nuevos dilemas constituyen un material idóneo para trabajar con el alumnado al objeto de que aprendan la técnica y que puedan avanzar hacia niveles superiores de desarrollo cognitivo moral.

Palabras clave: autonomía moral, juicio moral, estadios de desarrollo, alumnado universitario, dilemas morales.

Abstract

When Lawrence Kohlberg's 90th birthday is over, it is important to remember the relevance of his contributions to people's moral-cognitive development. However, the progress of this theory would not have been possible without the previous studies of Jean Piaget on the process of construction of autonomous morality in the child.

The work of both authors has had great pedagogical effects on a just and autonomous thought constitution. One of the techniques used by Kohlberg for people to progress in the stages of moral development defined by him is

moral dilemma. We consider this technique continues being valid nowadays, as we have checked with university students.

Nonetheless, we have seen the hypothetical dilemmas used by Kohlberg have become obsolete, changing the value system of our students and our social context where we live. Thus, we have had to create new dilemmas adapted to actuality. These quandaries have been experimented with university students to ensure their validity and effectiveness for meeting the objectives. These new dilemmas are a suitable material for working with students in order to they learn the technique and be able to advance to higher levels of moral-cognitive development.

Key words: moral autonomy, moral judgment, development stages, university students, moral dilemmas.

Introducció

L'any en què celebrem el norantè aniversari del naixement de Lawrence Kohlberg fóra bo recordar les grans aportacions que va fer en l'àmbit del desenvolupament del judici moral, així com les importants conseqüències pedagògiques que ha tingut, i encara té, l'ús de la tècnica dels dilemes morals. En aquest treball volem recordar i posar en valor aquestes aportacions de Kohlberg, però també les de Jean Piaget, els treballs del qual sobre el desenvolupament moral en l'infant constitueixen la base de la teoria cognitiva del desenvolupament moral. La teoria de Kohlberg es pot entendre com una extensió de la teoria de Piaget, en la mesura que segueix molts dels seus aspectes essencials: desenvolupament seqüencial orientat, referència a estructures complementàries amb les cognitives i definició dels estadis en termes cognitivoestructurals. Tanmateix, també hi ha diferències importants: Kohlberg (1984) concep una seqüència d'estadis morals molt més completa, que es compon de sis estadis que abasten fins més enllà dels vint anys, i que només coincideixen amb la proposta de Piaget en els dos primers.

Una de les aportacions fonamentals de Kohlberg és el treball amb dilemes morals, tècnica usada per avaluar la pertinença de l'individu a un estadi concret, així com perquè els individus puguin avançar d'un estadi de desenvolupament moral a un altre de més elevat en exposar-se als raonaments d'altres persones que els creen dissonàncies cognitives i els permeten una reestructuració en la seua forma de pensar. Tanmateix, aquesta tècnica basada en l'ús d'una sèrie de dilemes hipotètics clàssics, troba importants dificultats a l'hora de ser usada en l'actualitat. Per això, volem analitzar les dificultats i desfasaments que aquesta tècnica té per treballar en l'àmbit universitari d'avui dia quan s'utilitzen els dilemes clàssics de Kohlberg.

Desenvolupament del judici moral

Com hem assenyalat, els autors més representatius d'aquesta modalitat de concebre l'educació en valors morals són J. Piaget i L. Kohlberg. Podem considerar aquests autors com a representants de les teories cognitives del desenvolupament moral, dins d'una concepció de la moral com a construcció d'un pensament just i autònom (Beltrán, 1987; Puig Rovira i Martínez Martín, 1989; Escámez, 1996). En les seues obres podem trobar una sèrie de trets comuns a les diverses postures cognitives:

- a) Tots dos autors coincideixen a usar el concepte d'estadi i a suposar que el pas d'un estadi a un altre requereix una reorganització de l'estructura que els defineix. Així, les successives reorganitzacions expliquen el pas d'un nivell de judici moral menys desenvolupat a un altre de més desenvolupat.
- b) El desenvolupament moral concedeix una importància primordial a l'anàlisi dels pensaments o judicis morals.
- c) La motivació de la conducta moral rau en la realització personal, l'amor propi i l'afany d'optimització personal, més que no en factors externs.
- d) Les principals normes morals naixen de les experiències d'interacció social, més que no de la interacció a què obliguen les regles externes.
- e) Els principis morals són universals i comuns a totes les cultures, encara que les seues conseqüències normatives poden variar.
- f) El paper fonamental dels professors és proporcionar experiències abundants i riques que estimulen el desenvolupament moral dels educands.

De l'heteronomia a l'autonomia moral en l'obra de Jean Piaget

Piaget presenta una alternativa a la teoria sociològica de Durkheim, que suposava una submissió al conformisme social i on la moralitat quedava ancorada en els aspectes exteriors i heterònoms. Piaget (1932) sosté que els joves experimenten un desenvolupament que els porta, des d'una moral basada en la pressió adulta, a una moral de la cooperació i l'autonomia. És una explicació constructivista i d'interacció entre l'individu i el medi, en la qual exposa com l'infant aprèn i construeix una moralitat autònoma. Aquesta construcció és fruit de l'activitat i de l'experiència de l'infant, més que no de l'ensenyament directe o del reflex passiu de patrons externs.

El desenvolupament moral en l'infant forma una seqüència evolutiva que va des d'una primera fase premoral a una altra de moralitat heterònoma basada en la pressió i coerció adulta, per acabar en una tercera fase de moralitat autònoma, en la qual adopten criteris propis del que està bé o del que està malament,

i s'estableixen relacions de cooperació i també acords que integren diversos punts de vista sobre fets o situacions. La moralitat no és innata a la consciència individual, sinó que és el resultat del desenvolupament cognitiu de l'individu i de les relacions interpersonals que constitueixen la vida col·lectiva.

La societat no és homogènia i, com a conseqüència d'això, es donen en el seu si, fonamentalment, dos tipus d'interrelació social, que al seu torn generen dues morals: una es basa en relacions de coerció –moral heterònoma– i l'altra, en relacions de cooperació –moral autònoma–. La moral heterònoma es basa en unes relacions interpersonals en les quals l'adult imposa al jove, mitjançant ordres i consignes, un conjunt de regles i prescripcions obligatòries. Això, unit al respecte unilateral que l'infant –en els seus primers anys– experimenta envers l'adult, fa que ens trobem davant les condicions que faciliten l'aparició d'una moral heterònoma.

L'egocentrisme, propi de les primeres edats, és un estat de centració de l'infant en el seu propi jo, que s'origina davant la impossibilitat d'aquest de diferenciar experiències subjectives i objectives. L'infant no és capaç de diferenciar la perspectiva pròpia de la dels altres ni d'adoptar aquesta com a seua, de manera que confon els seus desitjos amb els dels altres i fa pròpies les normes externes.

En resum, Piaget considera que, perquè es done una moral heterònoma, han de coincidir tres circumstàncies: relacions de coerció, respecte unilateral i egocentrisme.

La moral autònoma, per contra, s'assenta en un tipus de relacions interpersonals basades en la igualtat, la reciprocitat i la cooperació. En aquestes relacions no és possible la pressió i la imposició coactiva de normes, sinó que s'imposa el diàleg i la cooperació entre iguals, cosa que dona lloc al naixement en la consciència de cada subjecte d'aquelles normes ideals que regulen la seua conducta. Aquestes normes, perquè són d'elaboració pròpia, i per tant comprensibles, són més fàcils de complir.

Piaget va extraure una sèrie de conseqüències pedagògiques de les seues teories, que en gran part recullen els plantejaments educatius del nostre país quan inclouen en els dissenys curriculars l'aprenentatge de continguts de tipus valoral i actitudinal. Tal com Piaget (1960: 19) matisa, «la finalitat de l'educació és construir personalitats autònomes aptes per a la cooperació», és a dir, que es tracta de facilitar el pas de la primitiva moral heterònoma a la moral autònoma. Per aconseguir aquests objectius, és convenient dissenyar una intervenció pedagògica basada en els principis següents:

- a) El primer requisit de l'educació moral consisteix a potenciar el desenvolupament intel·lectual, atès que aquest és una condició necessària, encara que no suficient, d'aquell.

- b) Els infants s'han de col·locar en condicions d'experimentar una vida social activa i cooperativa, a fi que reconstruïsquen i redescobrisquen els valors morals.
- c) L'adult i/o el professor ha d'ajudar els infants a descobrir les normes que considere convenientes i que compregan la necessitat que n'hi haja. Això s'ha de fer col·locant-se en situació d'intercanviar opinions amb l'alumne d'igual a igual i evitant les imposicions de valors i normes arbitràries. L'educador ha d'estar disposat a acceptar els valors i les normes que elaboren els alumnes, encara que ell no els considere els més adequats.
- d) El treball en equip i la participació dels alumnes en la gestió escolar són mètodes molt adients per propiciar la cooperació, l'intercanvi i la coordinació de punts de vista.

En general, Piaget sosté que els mètodes actius són més adequats per aconseguir el desenvolupament moral que no aquells que fan servir estratègies instructives, directives o tradicionals.

El desenvolupament del judici moral en l'obra de Kohlberg

Partint dels treballs realitzats per Piaget i de les tesis defensades per aquest en l'obra *El criteri moral en l'infant*, Lawrence Kohlberg basteix una extensa i profunda teoria sobre el desenvolupament moral, de la qual es poden extraure importants implicacions pedagògiques en la mesura que proporciona un marc conceptual que permet als professors integrar temes morals en el procés i contingut de l'ensenyament.

Kohlberg integra en els seus estudis les aportacions de Piaget, però també hi incorpora les aportacions de teories filosòfiques (Kant, Mead, Dewey, Rawls, etc.) alienes als plantejaments piagetians. En aquesta línia es manifesta Habermas quan afirma:

Lawrence Kohlberg, que es troba en la tradició del pragmatisme nord-americà, té consciència clara dels fonaments filosòfics de la seua teoria. Des de l'aparició de la teoria de la Justícia, de Rawls, Kohlberg utilitza aquesta ètica, vinculada especialment a Kant i al naturalisme racionalista, per refinar les seues concepcions filosòfiques sobre la naturalesa del judici moral (Habermas, 1985: 141).

Kohlberg estudia el pensament moral a través del judici moral. Li interesen especialment els aspectes formals, és a dir, que es té en compte el raonament utilitzat pels joves a propòsit dels temes morals, sense considerar la seua conducta. No importa primàriament l'acció moral ni el contingut del judici, sinó

la forma com es justifica. En aquest sentit, Kohlberg sosté que la maduresa del judici moral és el millor predictor de la conducta moral.

Aquest formalisme de Kohlberg ha rebut crítiques (Peters, 1984; Medina, 2003), referides a la dificultat que suposa separar forma de contingut.

El judici moral és una capacitat cognitiva de l'individu que permet dilucidar entre el que està bé i el que està malament, i està relacionat amb la concepció de la justícia com a igualtat i equitat. El desenvolupament del judici moral es relaciona amb el desenvolupament del nivell intel·lectual i l'evolució de la perspectiva social. És a dir, que per aconseguir determinat nivell de desenvolupament moral, són condicions necessàries, encara que no suficients, tenir un nivell intel·lectual i una perspectiva social adequats.

Estadis de desenvolupament moral

«Un estadi és una manera consistent de pensar sobre un aspecte de la realitat» (Hersh i al., 1979: 50). Una de les aportacions fonamentals de Kohlberg ha estat definir els estadis que es poden recórrer en el desenvolupament del judici moral. Des de la meitat de la infància fins a l'adultesa hi ha sis estadis en aquest desenvolupament.

És important fer notar les característiques de les àrees del desenvolupament humà que es presten a ser descrites en termes d'etapes, ja que ni Piaget ni Kohlberg mantenen que tot creixement humà o canvi de comportament es pugui descriure en termes d'una seqüència de períodes.

Les característiques dels estadis de desenvolupament cognitiu són les següents (Hersh, i al. 1979):

- a) Els estadis impliquen diferències qualitatives en la manera de pensar. És a dir, que cada nou estadi suposa una forma de pensar o raonar, sobre temes morals, diferent de les anteriors.
- b) Cada estadi forma un tot estructurat. Un canvi d'etapa implica la reestructuració de com un pensa sobre tot un seguit de temes morals.
- c) Els estadis formen una seqüència invariant. Per arribar a un estadi superior és necessari haver passat per tots els anteriors. Un estadi posterior s'ha de desenvolupar després de l'anterior, perquè aconseguir el posterior implica dominar operacions cognitives que són lògicament més complexes que les operacions que caracteritzen una etapa anterior.
- d) Els estadis són integracions jeràrquiques. Quan el pensament d'una persona es desenvolupa d'una etapa a la següent, el nivell més alt reintegra les estructures que es troben a nivells més baixos. És a dir, que els estadis superiors integren jeràrquicament les estructures de pensament dels inferiors. D'aquesta manera, el desenvolupament moral s'organitza en una seqüència evolutiva i coherent.

Kohlberg va utilitzar un procediment de recerca que consistia a presentar al subjecte certs dilemes morals i preguntar-li per les solucions que donaria al conflicte i les raons de l'adopció d'aquestes solucions. Els resultats d'aquestes recerques el van portar a determinar una successió d'estadis, pels quals passa el judici moral, i el seu contingut.

Sense pretendre descriure amb detall aquests estadis, d'altra banda àmpliament analitzats en totes les obres d'educació moral, en veurem ara els aspectes bàsics.

Els sis estadis de raonament moral, distribuïts en tres nivells, s'agrupen en estadis amb un grau de raonament bàsic semblant, encara que amb diferent grau de perfecció:

Nivell preconvencional

En aquest nivell no es dóna una comprensió de les regles i expectatives socials, que romanen sempre com una cosa externa i aliena al jo. L'infant respon a les normes socials i morals, i les interpreta en termes de les conseqüències físiques o plaents de l'acció –càstig, recompensa...–, o del poder físic o auteritat de qui estableix les normes.

Estadi 1: Moralitat heterònoma. Obediència

Estadi 2: Individualisme. Finalitat instrumental i intercanvi

Nivell convencional

En aquest nivell els problemes morals s'enfoquen des de la perspectiva que atorga el sentiment de pertinença a un grup social i la necessitat de defensar-lo. Es tracta de viure d'acord amb el que la societat i els altres esperen de cada individu. Hi ha una identificació amb les regles socials.

Estadi 3: Concordança. Mútues expectatives interpersonals

Estadi 4: Moralitat del sistema social. Llei i ordre

Nivell postconvencional

En aquest nivell els problemes morals s'enfoquen des d'una perspectiva superior a la societat. La consciència individual està per sobre de les normes socials establertes. Les regles socials es comprenen i s'accepten, però només en la mesura en què estan d'acord amb els principis que la consciència dicta a cada individu.

Estadi 5: Moralitat dels drets humans i benestar social

Estadi 6: Moralitat de principis ètics universals

Els estadis segueixen una seqüència evolutiva en què es pot observar com es passa d'una orientació del subjecte cap a l'obediència i el càstig en l'estadi un, a l'individualisme segons el que li convé en l'estadi dos, a l'acord interpersonal en l'estadi tres, al manteniment i respecte a la llei i l'ordre social en l'estadi quatre, a la moral del contracte social i dels drets humans en l'estadi cinc, fins a arribar als principis ètics universals en l'estadi sis. Aquesta evolució està dominada per l'evolució del sentit de justícia, i així s'observa una comprensió diferent en cada estadi del que es considera bo i just. Es dona un paral·lelisme entre les característiques dels estadis de desenvolupament lògic i les dels de desenvolupament moral.

Implicacions pedagògiques de l'obra de Kohlberg

Les aportacions de L. Kohlberg en l'àmbit de la Psicologia moral van tenir una gran repercussió en la comunitat científica internacional, especialment durant l'última dècada del s. XX, i la seua obra va adquirir una enorme visibilitat (Martí-Villar; Samper i Díez, 1997), la qual cosa es va traduir en importants i interessants propostes educatives. La seua teoria ha estat un referent en la construcció d'un model didàctic d'educació moral i ètica, si bé, en centrar-se en els aspectes cognitivoformals, no és possible aplicar-la a l'àmbit de l'ensenyament infantil i primari, ja que la major part dels infants d'aquesta edat encara no ha desenvolupat la capacitat cognitiva per abordar en profunditat les qüestions i dilemes plantejats

Kohlberg entén que la principal finalitat de l'educació moral és propiciar el desenvolupament de l'educand en aquesta faceta de la seua personalitat. D'aquesta manera, l'educació moral com a desenvolupament suposa la promoció moral des dels estadis inferiors als superiors. Més que transmetre informació, es tracta d'estimular l'educand cap a l'estadi de desenvolupament següent. En l'àmbit educatiu formal, per aconseguir això s'ha de realitzar una minuciosa planificació pedagògica de les activitats dels alumnes. Cal planificar experiències útils per a la formació moral. En aquest sentit, les referències de Kohlberg són abundants. Puig Rovira i Martínez Martín (1989) en destaquen les següents:

- Per planificar un currículum d'educació moral, l'educador ha de prendre consciència prèvia dels requisits següents:
  - Fomentar la seua pròpia preocupació pels temes morals.
  - Considerar que la majoria de les interrelacions professor-alumne tenen una dimensió moral.
  - Ser conscient que certs models de relació interpersonal faciliten el desenvolupament moral i que d'altres el retarden o l'impedeixen.

- Atesa la complementarietat i interrelació que hi ha entre desenvolupament moral i intel·lectual, l'educació moral suposa també potenciar aquells estímuls cognitius que faciliten el desenvolupament intel·lectual.
- L'educació moral ha de possibilitar aquelles experiències i estímuls socials que donen a l'educand suficients oportunitats d'adoptar rols diferents. És a dir, que a nivell escolar es poden realitzar certs exercicis que preparen els alumnes per comprendre l'actitud dels altres i prendre consciència dels seus pensaments, així com dels seus sentiments.
- L'ambient escolar es pot organitzar de manera que permeti la participació activa dels alumnes en el govern democràtic de l'escola. Es tracta de construir una comunitat justa que done oportunitats a tots per expressar les seues opinions i resoldre, mitjançant el diàleg, els problemes de convivència. La participació en una institució amb una estructura que reflectisca els criteris d'un estadi moral elevat és un mitjà important per estimular els educands a desenvolupar el judici i el comportament moral.
- S'han de presentar als alumnes temes que generen conflictes cognitius d'ordre moral. Això és una condició bàsica per aconseguir el pas d'un estadi moral al següent. Aquests conflictes cognitius es poden generar presentant dilemes morals hipotètics, o mitjançant l'explicitació de situacions reals de conflicte que visquen els alumnes. La discussió, conduïda de manera que acari punts de vista i raonaments diferents, així com la presentació de formes de raonament pròpies de l'estadi immediatament superior al qual es troba la majoria dels alumnes, facilita el pas a un estadi més elevat.
- Totes les matèries curriculars tenen un vessant moral, per la qual cosa el desenvolupament moral dels alumnes ha de formar part dels objectius de qualsevol matèria. Tanmateix, la literatura i la història són especialment adequades per tractar temes morals.

Kohlberg proposa un sistema pedagògic escolar i organitzatiu que anomena «comunitat escolar justa», que suposa realitzar una reestructuració en l'ambient escolar que permeti una major participació democràtica dels alumnes en el procés de govern de l'escola, amb la finalitat de crear un context d'«atmosfera moral» que facilite el desenvolupament moral dels alumnes.

Valoració crítica

El treball de Kohlberg ha suscitat fortes polèmiques amb diversos autors, especialment amb els representants de teories conductistes, en centrar-se en els factors cognitius en detriment dels motivacionals (Rubio Carcedo, 1989). Bandura i Mc Donald van criticar la concepció del desenvolupament cognitiu i

moral com a unidireccional i irreversible, i van intentar defensar que la motivació és un element clau en el desenvolupament moral de l'infant.

Peters (1984) ha ressaltat l'excessiu formalisme de Kohlberg en menystenir els continguts morals i menysprear la importància dels sentiments i l'afectivitat, així com els hàbits en el comportament.

També se li ha retret l'escassa atenció que presta a les diferències individuals –motivades per la classe social, la família, la manera de convivència, etc.– en el ritme de desenvolupament moral, i l'escàs reconeixement del paper educatiu de les formes socials i dels productes culturals valuosos que la humanitat ha anat acumulant al llarg de la seua existència.

El treball amb dilemes morals

Una de les tècniques utilitzades per Kohlberg per estimular el desenvolupament de les estructures de raonament moral és la dels dilemes morals. Aquests són breus narracions que plantegen un conflicte de valors. Es presenten en forma d'històries curtes referides a fets problemàtics, és a dir, a situacions que presenten una disjuntiva de valor que no té fàcil solució, en la mesura que és necessari optar entre valors desitjables. Com que no hi ha una única solució, obliga els alumnes a reflexionar, a argumentar i a justificar amb raons l'alternativa que els sembla més justa. Els criteris de judici que menen els subjectes a inclinar-se per una opció o per l'altra i a argumentar a favor d'aquesta tria depenen del nivell de desenvolupament del judici moral en què es troben.

Els dilemes poden ser de dues classes: hipotètics i reals.

Dilemes hipotètics: són aquells que no han estat extrets de la vida real. Es poden obtenir de la literatura, el cinema o de la pròpia imaginació de qui els elabora. Plantegen problemes d'àmbit teòric i abstracte que poden tenir el mateix interès que els de la vida real. Aquest tipus de dilemes va ser el més utilitzat per Kohlberg i els seus col·laboradors com a instrument de diagnòstic i intervenció psicològica per a la consecució del desenvolupament moral. El principal avantatge d'aquests dilemes rau en el fet que els alumnes hi mantenen un menor grau de compromís que en els dilemes reals, i que solen estar més disposats a emetre les seues opinions en els debats (Hersh, Paolito i Reimer, 1979).

Dilemes reals: són aquells que es trauen de la vida quotidiana, tal com es reflecteix en els mitjans de comunicació o en els fets reals que s'esdevenen al nostre voltant. Són bastant motivadors ja que plantegen qüestions molt properes als alumnes.

La discussió d'aquests dilemes és una tècnica efectiva per facilitar el desenvolupament del judici moral. En provocar situacions en què entren en conflicte dos o més valors morals, es pot produir un desequilibri en les maneres de raonar dels alumnes que es troben en estadis més baixos. L'exposició a la mane-

ra de raonar dels seus companys d'estadi superior genera un conflicte cognitiu que els impulsa a avançar d'estadi per resoldre'l.

En el treball amb dilemes morals es poden usar múltiples variants en funció de les característiques del grup a què van dirigits. En el nostre cas, treballant amb dilemes morals dirigits a alumnat universitari, es duu a terme el següent procediment, dirigit pel professorat:

1) *Preparar el grup*

- S'estableixen unes normes per a la intervenció en la discussió.
- Es dicten unes normes de comportament respectuós amb els companys.
- Es deixa clar que el diàleg versa sobre qüestions morals.
- Es crea un clima d'aula que faci possible el diàleg moral.

2) *Confrontar el dilema*

- Presentació. Es projecta a la pantalla el dilema i es llegeix en veu alta a tota la classe. Posteriorment es lliura per escrit.
- Cal assegurar-se que els alumnes han comprès els elements centrals de la situació que se'ls presenta: valors que entren en conflicte.
- S'estableixen les conseqüències que es deriven d'adoptar una solució o una altra al conflicte plantejat.

3) *Formular la posició inicial*

- Es fa una reflexió individual sobre el dilema.
- S'escriu el que hauria de fer el personatge central i es donen raons per les quals ha de triar aquesta opció.

4) *Discussió en grups petits –4 o 5 persones–*

- Cada alumne defensa la seua posició al si del grup.
- És important que els grups estiguen formats per alumnes de diferents estadis de raonament moral. En aquest sentit, el coneixement que posseeix el professor sobre el desenvolupament cognitivomoral de l'alumnat és fonamental per a l'organització dels grups.
- Després d'un temps de raonament i discussió, el professor demana que els alumnes manifesten a mà alçada, de manera individual, l'opció triada.
- La classe es divideix en dos grups, els partidaris del sí i els del no.
- Si en una de les dues opcions no hi ha alumnes o la situació està clarament desequilibrada, el dilema no és vàlid per a aquest grup.
- El professor pot optar per introduir alguna variant al dilema, de manera que s'equilibren els partidaris d'una opció i de l'altra, o bé triar un altre dilema.

5) *Discussió del grup sencer*

- Els alumnes que desitgen intervenir, per defensar una opció o una altra, alcen la mà i el professor els va donant la paraula de manera equilibrada.
- El professor pot anotar a la pissarra els arguments fonamentals aportats pels alumnes per a cada alternativa.
- Les intervencions dels alumnes poden estar orientades a: plantejar els seus arguments, refutar les raons dels altres o demanar aclariments o matisacions sobre els arguments presentats pels companys.

6) *Canvi de posicions valoratives*

Quan el professor observa que ja no sorgeixen arguments nous o que es repeteixen, vol dir que el dilema ja està prou madur a nivell de discussió. Llavors ha de tancar la discussió i plantejar la pregunta següent:

A la llum dels arguments presentats i debatuts, qui canviaria la posició inicial sobre el dilema? Els alumnes als quals han convençut els arguments dels companys canvien de posició en un sentit i en un altre, i amb això es dona per acabada la discussió del dilema. S'ha de remarcar que no hi ha guanyadors ni perdedors, sinó un procés molt ric d'elaboració d'arguments.

La tasca fonamental del professor és facilitar el diàleg, tot evitant el monopoli de la discussió per un o diversos alumnes, o que s'obstaculitzi la lliure expressió d'algun d'ells. També ha d'estar atent als intents dels alumnes d'«escapolir-se» del dilema, introduint noves condicions del tipus «i si hi haguera una ajuda...», així com evitant que el debat derive cap a situacions no morals. Finalment ha de tancar el debat resumint les principals raons que s'han argumentat.

Eficàcia i utilitat actual dels dilemes clàssics de Kohlberg

Kohlberg utilitzava una sèrie de dilemes hipotètics en les seues recerques: el dilema de Heinz, el pres evadit, el Sr. Gómez, el periòdic, el naufrag, el passejant del Danubi. Reproduïm el text d'un dels dilemes clàssics més coneguts, el dilema de Heinz:

Dilema de Heinz (Kohlberg i al, 1997)

A Europa, una dona era a punt de morir d'un tipus de càncer molt rar. Hi havia una medicació que els metges van pensar que la podria salvar. Era una forma de ràdio que un farmacèutic de la mateixa ciutat havia descobert recent-

ment. La medicina era cara de produir, però el farmacèutic cobrava deu vegades més del que a ell li havia costat elaborar-la. El marit de la malalta, Heinz, va acudir a tot el que coneixia per demanar diners prestats, i va intentar tots els mitjans legals, però només va poder aconseguir uns 2.000 dòlars, que és justament la meitat del que costava. Heinz li va dir al farmacèutic que la seua dona s'estava morint i li va demanar que li venguera el medicament més barat o que li'l deixara pagar més endavant. Però el farmacèutic va dir: «No, jo vaig descobrir la medicació i vull traure'n diners». Així doncs, havent intentat tots els mitjans legals, Heinz es desespera i considera entrar per la força a la botiga de l'home per robar la medicació de la seua esposa.

Què ha de fer Heinz? Ha de robar la medicina o no l'ha de robar? Per què sí o per què no? Raona la resposta.

La qüestió que es planteja és la següent: són vàlids aquest tipus de dilemes per treballar el desenvolupament del judici moral de l'alumnat universitari actual? Hi ha alguns estudis empírics, com el que ha dut a terme Boga (2009), que consideren que el treball amb aquests dilemes ha quedat desfasat en la mesura que no generen conflictes cognitius entre els estudiants universitaris amb els quals es treballa. Són dilemes que en el seu moment resultaven controvertits en funció dels valors i la formació de la població a la qual anaven dirigits, però que en l'actualitat no generen cap controvèrsia, perquè la major part de l'alumnat es decanta per una de les opcions, sense que siga necessària la realització d'un debat sobre el tema, o en tot cas resultaria un debat totalment desequilibrat. En qualsevol cas, continuen realitzant-se estudis en el marc de l'ensenyament de l'ètica professional, que proporcionen models d'avaluació educativa i que aclareixen els objectius d'aprenentatge, la millora dels resultats, simplifiquen la puntuació i poden ser replicats en altres contextos. Un dels exemples més recents d'això és un estudi dut a terme a la Universitat Politècnica de Madrid amb alumnes d'enginyeries (Miraño, Uruburu, Moreno-Romero i Pérez-López, 2017).

Per la nostra banda, un estudi realitzat des de l'any 2011 sobre el dilema de Heinz en les assignatures «Educació moral per a la ciutadania», del grau en Pedagogia, i en «Processos i contextos educatius», del màster en Professorat d'Educació Secundària, en el qual els alumnes havien d'adoptar una posició respecte a què faria el personatge principal, sense possibilitat d'optar per no triar cap de les dues opcions plantejades en el dilema, ha donat els resultats següents:

TAULA 1
Resolució del dilema de Heinz.

Curs	N	Percentatge			
		Robar el medicament		No robar-lo	
2011/2012	82	Robar el medicament	82%	No robar-lo	18%
2012/2013	64	Robar el medicament	100%	No robar-lo	0%
2013/2014	76	Robar el medicament	93%	No robar-lo	7%
2014/2015	58	Robar el medicament	91%	No robar-lo	9%
2015/2016	86	Robar el medicament	100%	No robar-lo	0%
2016/2017	43	Robar el medicament	96%	No robar-lo	4%

Aquests resultats fan totalment inviable dur a terme un debat sobre les qüestions que planteja el dilema a nivell moral, ja que la major part de l'alumnat es decanta pel valor de la vida enfront del valor de la propietat, sense entrar a aprofundir en altres temes com la importància de protegir els resultats de la recerca per al progrés de la humanitat o la necessitat de complir les normes establertes. Es van provar també altres dilemes «hipotètics» utilitzats per Kohlberg —el pres evadit, el Sr. Gómez, el periòdic, el naufrag— a classes d'alumnat universitari i els resultats obtinguts va ser semblants als del dilema de Heinz, en línia amb els resultats obtinguts en les recerques de Boga (2009) adés esmentats, cosa que ens porta a la necessitat de construir els nostres propis dilemes.

En aquest sentit, cal tenir en compte les aportacions de les recerques realitzades pels professors La Rosa, Villacampa i Sarmiento (2015) sobre la relació entre el judici moral de les persones i la seua afectivitat. Entenen aquests autors que els judicis morals estan àmpliament sustentats en processos psicològics automàtics de naturalesa afectiva. I és de summa importància tenir aquest component afectiu en compte a l'hora de construir un dilema moral, que el diferencia clarament d'altres dilemes no morals en els quals la càrrega afectiva no és fonamental.

El procés de construcció d'un dilema moral

La construcció d'un dilema moral és un procés complex en què s'han de tenir en compte una sèrie d'aspectes. El primer és conèixer les característiques del grup a què va dirigit perquè li resulte rellevant: edat, experiència, interessos, grau de cohesió, estadi de desenvolupament moral, etc. El dilema ha de ser comprensible per al grup, però al seu torn ha de ser controvertit. El dilema ha

de tenir una sèrie d'elements centrals que en constituïska el focus, ha de tenir un personatge o personatges centrals entorn dels quals gire el problema, ha de plantejar sempre dues alternatives molt clares que suposen una confrontació de valors, ha d'abordar temes que tinguen una càrrega moral: la vida, la responsabilitat, la propietat, etc. i ha d'acabar sempre amb la qüestió «Què ha de fer?» «Què hauria de fer?». També se'n poden incloure variants que suposen una ajuda a favor d'un grup o d'un altre, en el cas que resulten desequilibrats. Han de ser relativament senzills, amb una redacció clara i comprensible i poden estar referits a situacions reals o hipotètiques. En acabar el dilema, cal provar-lo amb un grup reduït a tall de prova pilot per veure'n les reaccions.

Alguns dels dilemes construïts expressament per al grup i que han demostrat el seu bon funcionament al llarg de diversos cursos són els següents:

Dilema: La malaltia de Lluís

Lluís viu, de fa uns mesos, en una petita localitat on només hi ha un col·legi públic. Està en 5è curs i es porta molt bé amb tots els seus companys, ja que l'ambient de classe és molt agradable.

Mònica és una xiqueta de la mateixa localitat que cursa 5è i que va a la mateixa classe que Lluís.

Un dia Mònica ha d'anar al dermatòleg, acompanyada del seu pare, perquè li han eixit unes taques a la pell. Mentre que estan a la sala d'espera, i sense que siga la seua intenció, escolten com el doctor, en acomiadar-se d'un pacient, li diu que la malaltia pulmonar que pateix el seu fill és greu, però que podrà seguir fent una vida normal i que hi ha molt poques possibilitats que la pugui contagiar als altres. Quan travessen el passadís per eixir, el pare de Mònica comprova, sorprès, que es tracta de Lluís, el company de classe de la seua filla.

Els dies successius, el pare de Mònica s'adona que Lluís continua anant a classe amb normalitat, cosa que el deixa molt preocupat. Un dia espera l'oportunitat per trobar-se tot sol amb el pare de Lluís i l'increpa per no haver dit res als pares i al professorat dels seus fills. El pare de Lluís es posa molt nerviós i li suplica que no diga res als altres. Ja en una altra ocasió, n'havia informat els pares i es va produir tal rebuig que van haver de canviar de centre i de localitat. Lluís va patir fortes depressions i tota la família ho va passar molt malament. Ara ja ho ha superat, es troba perfectament integrat i és molt feliç.

Què ha de fer el pare de Mònica? Ha d'informar de la malaltia que pateix Lluís o no n'ha d'informar? Per què sí? Per què no?

Dilema: Retrovirals SIDA

El president d'un país africà sumit en el subdesenvolupament i amb una part molt important de la seua població infectada pel virus de la SIDA, decideix atallar el progrés d'aquesta malaltia. El país no té prou recursos per comprar els medicaments retrovirals que fan de la SIDA una malaltia crònica, però disposa de la tecnologia necessària per fabricar-los al seu territori. El problema rau en el fet que la patent d'aquests medicaments pertany a una multinacional occidental que ha invertit quantitats milionàries en el seu descobriment i que ara espera recuperar la inversió amb la venda dels medicaments a tot el món. La multinacional adverteix el president que si no respecta la patent demanarà als organismes internacionals que adopten mesures econòmiques contra el seu país.

Què ha de fer el president? Ha de fabricar aquests medicaments o no els ha de fabricar? Per què sí o per què no?

Dilema: L'operació d'en Rufo

Marta és una jove de 16 anys a qui agraden moltíssim els animals i els seus pares han decidit regalar-li un gos. El dia del seu aniversari li lliuren un gos precisió de raça Yorkshire Terrier a qui posa el nom de Rufo. Marta està encantada amb el seu gos, amb el qual juga i es diverteix en tot moment. El cuida amb afecte, l'alimenta i el trau a passejar quan l'animal ho necessita. És un gos molt alegre que torna amb escreix l'afecte que rep i omple plenament la vida de Marta. Al cap de dos anys, però, el gos emmalalteix i el porten al veterinari. Aquest els dona la trista notícia que Rufo pateix una malaltia estranya que requereix una operació complicada. Però aquesta operació només la poden realitzar als EUA un equip molt especialitzat i econòmicament resulta molt cara, ja que entre viatges i clínica veterinària costaria uns 20.000 euros. Marta demana ajuda als seus pares per reunir els diners de l'operació, però aquests tenen molts dubtes sobre si és ètic gastar-se aquests diners per operar un animal, per molt afecte que se li tinga.

Què haurien de fer els pares de Marta? Li haurien de deixar els diners per a l'operació o no li'ls haurien de deixar? Per què sí o per què no? Raoneu la resposta.

Conclusions

Els plantejaments cognitivistes de Piaget i Kohlberg sobre el desenvolupament moral en els seus aspectes fonamentals, estan plenament vigents en l'actualitat. El treball amb dilemes morals constitueix una tècnica valuosa i no

adoctrinant que ajuda l'alumnat a deliberar sobre un tema concret, a prendre decisions en funció de valors, a raonar escoltant i emetent arguments; en definitiva, a formar el judici moral de l'alumnat. És un plantejament formalista en el qual l'objectiu de l'educació moral i cívica és que l'individu assolisca principis universals de conducta als quals ens guia la raó humana. Constitueix una exigència ètica que els principis morals siguin generals, formals i abstractes amb l'objecte de no caure en les intransigències d'una moral concreta.

Dit això, cal remarcar que la sensibilitat moral, els principis i els valors de l'alumnat i de la societat en què viuen han canviat de manera significativa durant les últimes dècades, per la qual cosa probablement els vells dilemes utilitzats per Kohlberg i els seus col·laboradors ja no tenen la mateixa utilitat davant les noves característiques socials i educatives.

Per això, entenem que és necessari elaborar nous dilemes, ja siguin hipotètics o reals, però en qualsevol cas que siguin propers a la realitat de l'alumnat, amb la finalitat d'implicar-hi les seues emocions i sentiments. Cal conèixer molt de prop la realitat d'aquest alumnat, les seues inquietuds, els problemes que els neguitegen, les seues expectatives i il·lusions, els seus interessos, el grau de cohesió de la classe, i també els temes que més els preocupen. Només així crearem dilemes realment interessants i controvertits, que tanquen en el seu nucli central una confrontació de valors morals i que inciten l'alumnat al diàleg entre iguals en un clima de respecte i participació. La complexitat de la societat en què vivim, al costat de l'enorme quantitat de reptes i contradiccions que inclou, són una font inesgotable de temes sobre els quals es pot debatre i reflexionar, i crear alhora dilemes morals que ens permeten avançar cap a nivells superiors de raonament moral.

Referències

- Beltrán, J. (1987). *La Psicología de la Educación como Ciencia*. Madrid: Eudema.
- Escámez, J. (1996). «Teorías contemporáneas sobre educación moral». En Cortina, A.; Escámez, J. i Pérez-Delgado, E., *Un mundo de valores* (pp. 39-49). València: Generalitat Valenciana.
- Habermas, J. (1985). *Conciencia moral y acción comunicativa*. Barcelona: Península.
- Hersh, R. H.; Paolitto, D. P. i Reimer, J. (1979). *El crecimiento moral. De Piaget a Kohlberg*. Madrid: Narcea.
- Kohlberg, L. (1984). *Essays of moral development: the psychology of moral development*. San Francisco: Harper and Row Publishers.

- Kohlberg, L. (1992). *Psicología del desarrollo moral*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- Kohlberg, L.; Power, F. C. i Higgins, A. (eds.) (1997). *La educación moral según Lawrence Kohlberg*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- Martí-Vilar, M.; Samper, P. i Díaz, I. (1997) «L'impacte de L. Kohlberg en la Psicologia contemporània». *Anuari de Psicologia*, 4(1), pp. 24-39.
- Medina, J. R. (2003). «Las insuficiencias del formalismo». *Anuario Filosófico*, 36(1), pp. 365-407.
- Miraño, R.; Uruburu, A.; Moreno-Romero, A. i Pérez-López, D. (2017). «Strategies for Teaching Professional Ethics to IT Engineering Degree Students and Evaluating the Result». *Science and Engineering Ethics*, 23(1), pp. 263-286. doi: 10.1007/s11948-015-9746-x.
- Olivera, A.; Villacampa, J. i Sarmiento, L. F. (2015). «Quan allò moral és emocional: aproximació dimensional a la naturalesa afectiva dels dilemes morals». *Anuari de Psicologia*, 16(1), pp. 127-137.
- Peters, R. S. (1984). *Desarrollo moral y educación moral*. Mèxic: FCE.
- Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. Londres: Routledge & Kegan Paul.
- Piaget, J. (1960). *La nueva educación moral*. Buenos Aires: Losada.
- Puig, J. M. i Martínez, M. (1989). *Educación moral y democracia*. Barcelona: Laertes.
- Rubio Carrecedo, J. (1992). *Ética constructiva y autonomía personal*. Madrid: Técnos.

Data de recepció: 07-02-2017
Data d'acceptació: 20-03-2017